
MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA NAUKOWA
„FENOMEN GETTA ŁÓDZKIEGO 1940–1944”

(Łódź 11–12 października 2004 r.)

W dniach 11–12 października 2004 r. w auli Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego, mieszczącej się w gmachu na ul. Matejki 22/26, odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa pt. *Fenomen getta łódzkiego 1940–1944*, zorganizowana przez Uniwersytet Łódzki (UŁ), Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi (IPN) oraz Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie (ŻIH). Stała się ona okazją do ukazania wyników i kierunków dotychczasowych badań nad różnymi aspektami dziejów getta łódzkiego, będącego unikalnym zjawiskiem w dziejach Holocaustu oraz wymiany myśli i poglądów nie tylko przez liczne grono naukowców polskich, ale również: austriackich, niemieckich, amerykańskich, izraelskich oraz australijskich.

Obok historyków reprezentujących instytucje będące organizatorami konferencji, uczestniczyli w niej również naukowcy z uniwersytetów: austriackich (Klagenfurt i Wiedeń), niemieckich (Bochum i Giessen), amerykańskich (California w San Francisco) oraz izraelskich (Ashekelon Academic College) i instytucji australijskich (World Federation of Polish Jews – Australian Branch). Wśród zaproszonych gości znaleźli się m.in. przedstawiciele władz miasta i województwa z prezydentem Łodzi dr Jerzym Kropiwnickim na czele, przedstawiciel Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych dr Jacek Krochmal oraz zastępca prezesa IPN dr Grzegorz Ciecierski. Konferencji towarzyszyła wystawa przygotowana przez łódzki oddział IPN pt. *Nieobecni* prezentowana w hallu Wydziału Zarządzania UŁ.

Wszystkich zgromadzonych uczestników oraz zaproszonych gości powitał kierownik naukowy konferencji prof. Paweł Samuś (IH UŁ). Następnie głos zabrał rektor Uniwersytetu Łódzkiego prof. Wiesław Puś, który dokonał uroczystego otwarcia obrad. Przedstawiając cel i charakter obrad, podkreślił znaczny wzrost zainteresowania historią społeczności żydowskiej w okresie ostatniego piętnastolecia, co zaowocowało rozwojem badań naukowych nad różnymi aspektami dziejów tejże grupy, wśród których niezmiernie ważne miejsce zajmują dzieje getta łódzkiego. Jako kolejny głos zabrał prezydent Łodzi dr Jerzy Kropiwnicki, który szczególnie podkreślił wyjątkowość tej dzielnicy żydowskiej. Pokrótce omówił również jej historię, przypominając na zakończenie, że konferencja ta należy do całego cyklu imprez okolicznościowych odbywających się w tym roku w Łodzi z okazji obchodów 60. rocznicy likwidacji getta łódzkiego, które przyczyniły się niewątpliwie do przypomnienia mieszkańcom miasta tego nieco już zapomnianego wycinka z dziejów Łodzi.

Pierwszego dnia konferencji obrady prowadzili kolejno: prof. Waldemar Ceran (UŁ), prof. P. Samuś (UŁ), dr Janusz Wróbel (IPN) oraz mgr Urszula Zarzycka-Sutter (dyrektor APŁ).

Sesję zainaugurowało wystąpienie prof. Pawła Samusia, który przedstawił referat autorstwa swojego i prof. Wiesława Pusia, zatytułowany *Spoleczność żydowska wielonarodowej Łodzi do 1939 r.* Przypomnił zgromadzonym historię osadnictwa tej społeczności, której początki sięgają XVIII wieku. Podkreślił również jej rolę jako współtwórcy dziejów miasta oraz jego rozwoju gospodarczego, kulturalnego i demograficznego.

Jako następny głos zabrał dr Janusz Wróbel (IPN), który wygłosił referat *Specyfika polityki hitlerowskiej w Łodzi w latach 1939–1945*. Zwrócił uwagę na dynamikę rozwoju miasta jako miejsca koegzystencji wielu narodów, „tygla otwartego dla wszystkich”. Podkreślił początkowy brak zdecydowania władz niemieckich wobec zajętych terenów Łodzi i województwa. Decyzja o wcieleniu miasta do Rzeszy oraz jego całkowitej germanizacji zapadła 9 listopada 1939 r. Referent omówił działania germanizacyjne władz okupacyjnych skierowane wobec ludności polskiej oraz różne przejawy działań antyżydowskich.

W trakcie przerwy w obradach konferencji w gmachu Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego (BUŁ) otwarto wystawę zatytułowaną *Fenomen getta łódzkiego* zorganizowaną przez BUŁ i APL. Składały się na nią liczne fotografie, dokumenty (dotyczące m.in. utworzenia tej dzielnicy), mapa z najważniejszymi punktami getta oraz bogata literatura przedmiotu. Uroczystego otwarcia wystawy dokonał dyrektor BUŁ dr Jan Janiak.

Jako pierwszy po przerwie swój referat *Typologia gett w okupowanej Polsce* przedstawił prof. Feliks Tych (ŻIH). Na wstępie podkreślił, że już w samym terminie getto można dostrzec złożoność tego pojęcia, pod którym należy rozumieć zbiorowe miejsce zamieszkania Żydów, będące formą przejściową przed ich ostateczną eksterminacją. Wyróżnił kilka rodzajów gett, mianowicie: otwarte, na zwartym terenie, złożone, wydzielone poza miasto, zajmujące całe miasta bądź kilka dzielnic, omawiał przy tym występujące między nimi różnice. Przypomniwał, że w Generalnym Gubernatorstwie przeciętna długość funkcjonowania dużych dzielnic żydowskich wynosiła 18 miesięcy, natomiast getto łódzkie funkcjonowało aż 4 lata i 4 miesiące. Na zakończenie omówił genezę narodzin planu ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej (Endlösung), którego początki sięgają już połowy lat trzydziestych XX wieku.

Następnie głos zabrał mgr Julian Baranowski (starszy kustosz APL), który wygłosił referat nt. *Utworzenie i organizacja getta w Łodzi*. W swoim wystąpieniu skupił się na przedstawieniu genezy utworzenia dzielnicy żydowskiej, jej organizacji oraz specyfiki. Podkreślił, że struktura getta odbiegała od przyjętych powszechnie schematów. Składała się z sieci wydziałów, central, biur resortów, komisji i rozmaitych placówek, które stanowiły niezależne od siebie agendy o określonym zakresie kompetencji.

Po zakończeniu wystąpień wywiązała się dyskusja. Jako pierwszy głos zabrał redaktor Janusz Kozłowski („Słowo Żydowskie”), który w swej wypowiedzi odniósł się do referatu J. Baranowskiego. Zwrócił uwagę na różnicę w ocenie postaci Chaima Mordechaja Rumkowskiego w okresie okupacji, tuż po wojnie i w czasach współczesnych. Opierając się na opinii osób, które ocalały z getta sprzeciwił się stereotypowemu przedstawianiu Rumkowskiego jako postaci ocenianej w sposób negatywny. Zaapelował o przygotowanie całościowej monografii getta łódzkiego. Z kolei głos zabrał Marcin Urynowicz (IPN Oddz. w Warszawie), który w związku z referatem prof. F. Tycha zadał pytanie, czy na powstawanie gett miały wpływ wcześniejsze pogromy ludności żydowskiej oraz czy można ich typologię rozszerzyć również o tą problematykę. Następnie prof. Magdalena Blomberg (IA UŁ) zauważyła, iż ogromna większość badań nad dziejami martyrologii Żydów, a co za tym idzie również i publikacji, dotyczy zbrodni popełnianych przez Niemców, natomiast praktycznie w ogóle pomija się tego typu zbrodnie popełnione przez Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Podkreśliła, iż lista osób narodowości żydowskiej zamordowanych w Ostaszkowie, Kozielsku i Charkowie jest długa, co skłania do konkluzji, że nie można dłużej pomijać badań nad zbrodniami popełnionymi przez ZSRR. Z kolei głos zabrał mgr Wojciech Źródłak (Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi), który przedstawił wpływ utworzenia getta na komunikację miasta. Następnie dr Aleksandra Namysło (IPN Oddz. w Katowicach), odnosząc się do referatu J. Baranowskiego, nie zgodziła się z postawioną przez niego tezą, jakoby organizacja getta łódzkiego była wzorcem dla tego typu dzielnic w Kraju Warty oraz przede wszystkim w Sosnowcu. W odpowiedzi J. Baranowski jeszcze raz podkreślił słuszność tej tezy, tym bardziej że getto w Sosnowcu powstało znacznie później. Jako ostatni w tej części dyskusji głos zabrał prof. F. Tych, który w odpowiedzi na pytanie M. Urynowicza stwierdził, iż na terenie okupowanej Polski istniało ok. 400 gett i raczej nie należy łączyć ich powstania z wcześniejszymi pogromami ludności żydowskiej.

Po przerwie jako pierwszy referat wygłosił prof. Abraham Cykiert (World Federation of Polish Jews – Australian Branch), który sam doświadczył tragedii getta łódzkiego, będąc w okresie jego istnienia jednym z gońców Przełożonego Starszeństwa Żydów Ch. M. Rumkowskiego. W swoim wystąpieniu *The Uniqueness of the Lodz Ghetto and Rumkowski* (Unikalność getta łódzkiego i Rumkowski) podkreślił znaczenie dzielnicy żydowskiej dla Niemców z powodu czerpanych przez nich zysków. Zwrócił szczególną uwagę na postać M.Ch. Rumkowskiego, którego nie należy oce-

niać według dzisiejszych kryteriów. Na negatywną ocenę jego osoby zaważyło zatrzymanie ofensywy Armii Czerwonej nad brzegiem Wisły, co umożliwiło Niemcom likwidację getta. Gdyby nie ten fakt, to być może Rumkowski postrzegany byłby dziś jako bohater.

Z kolei prof. Karl Stuhlpfarrer (Universität Klagenfurt, Austria) przedstawił referat *Litzmannstadt – eine Stadt ohne Juden. Planungen und Aktionen für eine NS-Zukunft* (Łódź – miasto bez Żydów. Plany i planowane akcje dla nazistowskiej przyszłości). W swoim wystąpieniu przypomniał, że Łódź była różnie odbierana przez okupantów oraz więzionych Żydów. Dla Niemców była ona wschodnim bastionem niemieckości, dlatego miało to być miasto bez ludności żydowskiej, co zamierzano osiągnąć poprzez aryzację miasta oraz jego przebudowę. Mimo tego, iż Łódź była postrzegana jako miasto brudne, to jednak z drugiej strony była traktowana jako skarbiec ukrytych kosztowności. Referent pokrótce omówił politykę Rzeszy wobec miasta i getta oraz plany rozwoju Łodzi, która z miasta wielu kultur miała stać się wielkim miastem niemieckim.

Kolejny referent mgr Antoni Galiński (IPN) przybliżył zgromadzonym zagadnienie policji hitlerowskiej w getcie łódzkim. Zaznaczył, że w eksterminacji oraz tworzeniu dzielnicy żydowskiej brały udział prawie wszystkie jednostki i rodzaje policji (m.in. Schupo – policja porządkowa, policja ochronna, 44 batalion policji). Podkreślił znaczenie Schupo, która pełniła rolę pośrednika między władzami getta a Niemcami. Poza tym kilkuset funkcjonariuszy policji granicznej i SS patrolowało jego granice, przy czym posterunki były od siebie oddalone o 50–100 metrów.

Następnie mgr Andrea Löw (Ruhr Universität Bochum, Niemcy) przedstawiła referat nt. *Ordnungsdienst im Getto Litzmannstadt* (Służby porządkowe w getcie łódzkim). Podkreśliła, iż obok policji funkcjonowały również służby złożone z ludności żydowskiej, m.in. służba pomocnicza, oddział napadowy, straż pożarna, policja żydowska, żeńska służba porządkowa, wydział socjalny (policja polityczna) itp. System tych służb był praktycznie odbiciem systemu panującego na terenie Rzeszy. Niektóre z nich cechowała duża brutalność oraz korupcja. Przykładowo policja żydowska brała udział w zabezpieczeniu egzekucji, organizacji obław itp. Z drugiej jednak strony część członków tych służb starała się pomagać współmieszkańcom getta.

Kolejny referat pt. *Jewish Forced Labor in the Łódź Ghetto and its Influence on German Policy* (Praca przymusowa Żydów w getcie łódzkim i jej wpływ na politykę niemiecką) wygłosiła dr Michal Unger (Ashkelon Academic College, Izrael). Omawiając kwestię pracy przymusowej Żydów w getcie, podkreśliła rolę Hansa Biebowa w organizacji tej dzielnicy. Pokrótce zreferowała rozwój zakładów pracy na terenie getta (30 w 1939 r., a już 96 zakładów w 1944 r. przy zatrudnieniu 95% ludności), co miało niewątpliwie wpływ na tak długie jego funkcjonowanie, a zarazem na przetrwanie Żydów (tania siła robocza, utrzymanie przy życiu jako jedyna forma zapłaty).

Kolejne referaty dotyczyły dwóch niezmiernie ważnych postaci związanych z dziejami getta łódzkiego. Pierwszy z nich *Chaim Mordechaj Rumkowski jako mówca* wygłosił red. Paweł Spodenkiewicz („Dziennik Łódzki”). Na wstępie zaznaczył, że wobec faktu niepozostawienia przez Rumkowskiego dziennika, w celu przybliżenia tej postaci, oparł się na ok. 40 zachowanych jego przemówieniach. W jego mowach dostrzegł charakterystyczne odwołania metaforyczne (np. do świata wojskowości) oraz próby przekazania mieszkańcom getta ukrytych treści. W swoich przemówieniach Rumkowski chciał uchodzić za wychowawcę, który poucza, co i jak należy robić, oraz za organizatora przedstawiającego najbliższe zadania oraz program działania.

Drugim, a zarazem ostatnim referatem wygłoszonym pierwszego dnia konferencji, nt. *Hans Biebow – portret oprawcy* zaprezentował zebrany dr Jacek Pietrzak (UŁ). Skupił się na przybliżeniu postaci Biebowa jako procesu ewolucji zwykłych Niemców w nazistów. Przedstawił jego działalność jako szefa Zarządu getta łódzkiego oraz osobę kontrolującą produkcję getta. Omówił również stosunek jego mieszkańców do osoby Biebowa, podkreślając, iż niektórzy nieświadomie popierali jego działania prowadzące do zmniejszenia znaczenia Rumkowskiego.

Na zakończenie pierwszego dnia obrad prof. Anna Kuligowska-Korzeniowska (UŁ) w odniesieniu do referatu A. Löw zwróciła uwagę na zagadkę psychologiczną policji żydowskiej, której odbicie widać w albumie przygotowanym przez jej członków dla Rumkowskiego, który miała oka-

zję widzieć w czasie swego pobytu w Izraelu. Podkreśliła jego wagę jako niezmiernie interesującego źródła do badań nad psychiką członków policji żydowskiej.

Po tym wystąpieniu prowadząca obrady mgr U. Zarzycka-Sutter zamknęła pierwszy dzień obrad konferencji.

Drugiego dnia sesję otworzył prof. P. Samuś, który poprosił o zabranie głosu Miriam Friedman Morris z USA, córki Davida Friedmana, artysty malarza, którego prace zostały wykorzystane w materiałach konferencyjnych. W 1941 r. został on wraz z rodziną deportowany do łódzkiego getta. Na bazie swych tragicznych przeżyć już od 1945 r. zaczął tworzyć serię obrazów, szkiców i rysunków. Wystąpienie połączone było z pokazem prac zmarłego w 1980 r. artysty, które stanowią część kolekcji wielu muzeów i instytucji.

Drugi dzień obrad konferencji prowadzili kolejno: prof. Feliks Tych, prof. P. Samuś, mgr Marek Drużka (dyrektor IPN Oddz. w Łodzi) oraz mgr Urszula Zarzycka-Sutter.

Pierwszy referat *Życie religijne w getcie łódzkim* wygłosił przewodniczący Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Łodzi, Symcha Keller. Został on przygotowany wspólnie z nieobecny na konferencji rabinem Avrahamem Kriegerem (Shem Olam. Faith and the Holocaust Institute for Education, Documentation & Research, Izrael). Referent zwrócił uwagę, iż Niemcy usiłowali najpierw złamać ducha Żydów poprzez wykorzystanie religii, podając przykłady oporu społeczności żydowskiej, który przejawiał się m.in. przez próby kontynuowania normalnego życia, w tym obrzędów religijnych. Podkreślił też rolę Ch. M. Rumkowskiego w otwieraniu domów modlitwy oraz działalności rabinów w organizacji życia religijnego w getcie. Wskazał również na zróżnicowane postawy reprezentowane przez różne grupy rabinów (np. wobec rozwodów czasowych). Na zakończenie podkreślił rolę Archiwum Państwowego w Łodzi jako miejsca będącego źródłem wielu cennych informacji o życiu społeczności żydowskiej.

Z kolei prof. Anna Kuligowska-Korzeniewska (UŁ) przybliżyła zebrany życie kulturalne w getcie łódzkim. Omówiła różne przejawy życia literackiego i artystycznego jego mieszkańców, warunki pracy artystycznej oraz represje stosowane wobec twórców. Autorka podkreśliła fakt, iż wydane przez Związek Artystów Scen Polskich zakazy: rejestracji artystów u władz niemieckich oraz oficjalnych występów, nie zostały rozciągnięte na getto, podobnie jak i odbywające się tam imprezy nie zostały potępione przez organizacje żydowskie. Cenzurę stosował zaś Ch. M. Rumkowski, domagający się od artystów hołdów oraz wykorzystujący imprezy do wygłaszania swoich przemówień.

Jako następny swój referat *There are no children in the getto, there are only small Jews...* („W getcie nie ma dzieci, są tylko mali Żydzi...”) wygłosił prof. Michael Thaler (University of California, San Francisco, USA). Omówił egzystencję dzieci żydowskich w powiązaniu z rolą Ch. M. Rumkowskiego. Przypomnił, że Rumkowski stworzył swego rodzaju żydowskie państwo miasto pośród nazistów, w którym przetrwanie zależało w dużej mierze od pracy, wykonywanej również przez dzieci, co pozbawiało je normalnego dojrzwania. Rumkowski, sam będąc dyrektorem sierocińca, starał się je chronić i edukować, co realizował poprzez organizowanie kolonii oraz kuchni dla dzieci, porodówki, 17 centrów opieki nad dziećmi w wieku 2–7 lat oraz kilkunastu szkół. Na terenie getta funkcjonował również osobny referat do spraw dzieci i sierocińców. Dzięki tym działaniom ok. 20% dzieci przetrwało aż do likwidacji dzielnicy żydowskiej.

Kolejny prelegent dr Bernard Perz (Universität Wien, Austria) przedstawił referat *Westjuden im Getto Lodz* (Żydzi zachodni w getcie łódzkim). Omówił sytuację Żydów z Europy Zachodniej w getcie łódzkim, których wsiedlenie stało się źródłem problemów związanych z żywnością, mieszkaniem, pracą oraz przeludnieniem. Izolacja tej grupy i ochrona Żydów polskich przez Radę Żydowską były powodem ich wysokiej śmiertelności oraz masowych deportacji głównie Żydów zachodnich (ponad 10 tys. osób) do Chełmna nad Nerem. Dr B. Perz został poproszony przez prowadzącego konferencję prof. P. Samusia o przygotowanie szerszej panoramy życia Żydów zachodnich dla potrzeb przygotowywanej monografii.

Następnie dr Florian Freund (Universität Wien, Austria) wygłosił referat *Die deportation von österreichischen „Zigeunern“ in das Getto in Lodz* (Deportacje cyganów austriackich do getta w Łodzi). Referent przybliżył zebranym genezę ich dyskryminacji prowadzącej do zagłady oraz położenie Romów (ok. 5 tys.) po wysiedleniu z Burgenlandu do obozu cygańskiego w Łodzi, do którego trafili w listopadzie 1941 r. Umieszczono ich na niewielkim terenie, oddzielonym od części żydowskiej, co wraz z trudnymi warunkami doprowadziło do epidemii duru plamistego. Obawa przed jej rozszerzeniem na getto i miasto spowodowała podjęcie decyzji o likwidacji obozu. Prawdopodobnie w styczniu 1942 r. część jego mieszkańców (ok. 4300) przewieziono do Chełmna.

Następnie prowadzący obrady mgr M. Drużka otworzył dyskusję.

Profesor Feliks Tych (ZIH) zauważył, że sesja przybrała wymiar międzynarodowy. Poruszono kwestie przymusowego przemieszczania dużych grup narodowych, a w celu ich wyjaśnienia wykorzystano informacje ze źródeł zagranicznych. Redaktor Janusz Kozłowski („Słowo Żydowskie”) przypomniał, że już Jerzy Ficowski przedstawił fakty dotyczące Romów w publikacji *Cyganie na polskich drogach*. Wiele informacji o Romach z obozu cygańskiego zawarł również Arnold Mostowicz w swej pracy *Żółta gwiazda i czerwony krzyż*. Będąc jednym z lekarzy, którzy wykryli tyfus, przedstawił przerażający obraz tego obozu. J. Kozłowski podkreślił wkład Antoniego Galińskiego (IPN), którego prace przedrukowano także na Zachodzie, oraz rolę publikacji Juliana Baranowskiego (APL).

Redaktor Paweł Spodenkiewicz („Dziennik Łódzki”), w odniesieniu do referatu prof. M. Thalera, wyraził swoje wątpliwości co do użycia przez autora terminu „państwo”, zakładając, iż zapewne jest to metafora, gdyż pojęcie to zakłada suwerenność. W getcie używano terminu „autonomia”, a pojęciem „państwo” posługiwali się Ch. M. Rumkowski i jego otoczenie. Lepiej zatem stosować termin „społeczność getta”. W odpowiedzi prof. M. Thaler wyjaśnił, iż zastosowanie przez niego pojęcia „państwo” usprawiedliwia fakt, że Ch.M. Rumkowski kontrolował przez lata getto, przy czym nie jest to kwestia megalomanii.

Mgr A. Galiński podziękował red. J. Kozłowskiemu za przypomnienie, że śledztwo w sprawie obozu cygańskiego prowadziła już w 1975 r. Okręgowa Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi (OKBZPNP). Ponadto stwierdził, że w wystąpieniu F. Freunda spodziewał się informacji o archiwaliach austriackich, co byłoby niezmiernie cenne, zwłaszcza na tle mało efektywnej współpracy OKBZPNP z austriackim Ministerstwem Sprawiedliwości oraz śmierci ogromnej większości świadków tamtych wydarzeń (m.in. wszystkich lekarzy żydowskich pomagających Cyganom oraz A. Mostowicza). Dlatego właśnie tak ważne stają się prace naukowców z zagranicy, mających znacznie łatwiejszy dostęp do nieznanych w Polsce materiałów archiwalnych. W odpowiedzi F. Freund przyznał, że literaturze polskiej znany jest fakt istnienia obozu cygańskiego, a on sam zajmował się głównie przyczynami deportacji. Jeżeli chodzi o źródła dotyczące eksterminacji Cyganów, to znajdują się one w archiwach prowincji i gmin, a ich zebranie stanowi niewątpliwie duże wyzwanie. F. Freund poinformował zebranych, iż właśnie jest w trakcie pisania książki o polityce wobec Cyganów. Do obecnej chwili nie doczekała się również wyjaśnienia kwestii podjęcia decyzji o likwidacji obozu.

Redaktor P. Spodenkiewicz zwrócił uwagę A. Galińskiemu, że w dalszym ciągu białą plamą pozostaje źle udokumentowany Holocaust polskich Romów. W IPN znajdują się akta śledztw, jednak ciągle brakuje publikacji, a jest to ostatni moment na jej przygotowanie, dopóki żyją rodziny zamordowanych. Dyrektor Oddziału Łódzkiego IPN, M. Drużka, poinformował, że zbierane są przez Instytut relacje, na podstawie których przygotowywane jest szersze opracowanie tego tematu.

Na zakończenie dyskusji dr Andrzej Strzelecki (Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu) przypomniał o ukazaniu się niemieckiej publikacji dotyczącej deportacji Cyganów do Auschwitz, jak również o artykułach samego dr. F. Freunda.

Po krótkiej przerwie odbyła się prapremierowa projekcja filmu w reżyserii Wojciecha Gierłowskiego, według scenariusza Joanny Podolskiej o zaczerpniętym z Psalmu 130. tytule *Z głębokości wołam...* Autorem ścieżki dźwiękowej jest Andrzej Krauze, kompozytor muzyki do widowiska

multimedialnego *Dzieci z łódzkiego getta*, które stało się inspiracją nakręcenia tego dokumentu. W filmie wykorzystane zostały zdjęcia ze zbiorów Archiwum Państwowego w Łodzi oraz fragmenty odczytywanych na tle obrazów pamiątek i wierszy pisanych w getcie przez dzieci.

Po zakończeniu projekcji dr Sascha Feuchert (Justus – Liebig – Universität Giessen, Niemcy) wygłosił referat *Oskar Rosenfeld und Oskar Singer – zwei Autoren der Lodzer Getto Chronik*, w którym przedstawił sylwetki dwóch autorów *Kroniki getta łódzkiego*, będących pracownikami archiwum Przełożonego Starszeństwa Żydów. Poza tą kroniką udokumentowali oni historię getta również na kartach *Encyklopedii getta*, jak i w reportażach (O. Singer) oraz prywatnych notatkach i obszernym dzienniku (O. Rosenfeld).

Następnie mgr Dorota Siepracka (IPN) omówiła stosunki polsko-żydowskie w Łodzi podczas okupacji niemieckiej, podkreślając rolę przedwojennych znajomości w szmuglu towarów, handlu wymiennym, przenikaniu do getta ze strony aryjskiej oraz „wycieczkach” do miasta po zakupy mieszkańców getta. Wszystko to świadczy o tym, że getto łódzkie nie było hermetycznie zamkniętym terenem.

Kolejny referat *Ofiary i oprawcy. Świadcowie i dokumenty zbrodni w ośrodku zagłady w Chełmnie nad Nerem* wygłosił mgr Sławomir Abramowicz (IPN). W swoim wystąpieniu ukazał obraz zbrodni wyłaniający się z zeznań świadków, wskazał na czynniki decydujące o powstaniu obozu, przedstawił przy tym stosowaną w nim formę eksterminacji, w wyniku której zginęło ok. 70 tys. mieszkańców getta w Łodzi.

Jako kolejny głos zabrał mgr Bernard Sobiczewski (APŁ), który wygłosił referat dotyczący źródeł do dziejów łódzkiego getta, znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Łodzi. Do materiałów o największej wartości naukowej zaliczył akta: Przełożonego Starszeństwa Żydów w Getcie Łódzkim z lat 1939–1944; okupacyjnego Zarządu Miejskiego w Łodzi (Stadtverwaltung Litzmannstadt) z lat 1939–1945 i funkcjonującego w jego strukturach Zarządu Getta (Gettoverwaltung) z lat 1940–1944; Policji Kryminalnej w Łodzi z lat [1936] 1940–1945 – Komisariatu – Getto; Sądu Specjalnego w Łodzi z lat 1939–1945; Prezesa Rejencji Łódzkiej z lat 1939–1945; Kolei Elektrycznej Łódzkiej Spółki Akcyjnej z lat 1895–1945; mapy i plany ze Zbioru kartograficznego z lat 1600–1970; fotografie i albumy ze Zbioru ikonograficznego z lat 1866–1970 oraz Zbiór albumów ikonograficznych z lat 1880–1998. Referent omówił zawartość poszczególnych zespołów aktowych oraz ich przydatność w badaniach nad różnymi aspektami dziejów getta.

Ostatni referat, wygłoszony drugiego dnia konferencji przez dr. hab. Leszka Olejnika (UŁ), dotyczył problemu Łodzi jako centrum społeczności żydowskiej w Polsce w latach 1945–1949. Referent omówił strukturę demograficzną tej grupy ludności, jej sytuację w powojennej Polsce, a zwłaszcza na terenie Łodzi, która stała się największym skupiskiem tej społeczności i jednocześnie jej największym centrum kulturalnym. Przedstawił również działalność żydowskich partii politycznych i instytucji kulturalnych, aż do momentu zmiany w polityce państwa, która doprowadziła do ograniczenia aktywności środowisk żydowskich.

Następnie prowadząca tą część obrad mgr U. Zarzycka-Sutter (APŁ) zaprosiła uczestników konferencji do dyskusji. Jako pierwszy głos zabrał mgr Wojciech Źródłak, który podkreślił brak publikacji całego okresu okupacji w Łodzi, postulował jej opracowanie oraz stworzenie pełnej monografii getta, z uwzględnieniem dokładnej kartografii getta, gdyż opublikowany plan wykazuje znaczne braki i nieścisłości.

Redaktor J. Kozłowski zadał pytanie D. Sieprackiej, czy w pracach o Żegocie jest mowa o jej łódzkim oddziale, a w nawiązaniu do referatu L. Olejnika, poinformował, iż nieocenionym źródłem wiedzy o getcie mogą stać się wspomnienia pana Herszkowica, syna śpiewaka z getta.

Redaktor Gustaw Romanowski („Kronika Miasta Łodzi”) w odniesieniu do referatu S. Abramowicza uzupełnił informacje o obozie w Chełmnie, doliczając do wymienionej przez autora załogi również stu policjantów oraz ośmiuosobowe komando polskie. Osobiście relacjonował proces najmłodszego członka tegoż komanda przed Sądem Okręgowym w Koninie, w czasie którego wyszło na jaw, że jeden z nich nosił nawet broń. W odpowiedzi S. Abramowicz przyznał, że z konieczności

musiał dokonać skrótów w swoim wystąpieniu. Poinformował, że jako członek Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu zbierał materiały o Chełmnie, które trafiły następnie do IPN. Niedługo potem najmłodszy członek polskiego komanda, Henryk Mania, został aresztowany, oskarżony i skazany. Na zakończenie dodał, iż H. Mania również był represjonowany, był bowiem więźniem Fortu VII, a dopiero potem trafił do Sonderkommando Lange.

D. Siepracka w odpowiedzi na pytanie red. J. Kozłowskiego wyjaśniła, iż były podejmowane próby utworzenia Żegoty w Łodzi, jednak na tym etapie zostały one zakończone.

Na zakończenie obrad prof. P. Samuś złożył podziękowania dla współorganizatorów konferencji oraz autorów referatów, podziękował również za wsparcie środowiska artystycznego. Uznał, iż konferencja spełniła stawiane jej cele zarówno naukowe, jak i edukacyjne, wskazując kolejne obszary badań. Poinformował również o projekcie opracowania obszernej dwujęzycznej monografii dotyczącej getta łódzkiego, w której znalazłyby się poszerzone referaty (zwłaszcza o aparat naukowy) z konferencji.

Oficjalnego zakończenia obrad konferencji dokonała U. Zarzycka-Sutter, jeszcze raz podziękowała wszystkim zgromadzonym za udział.

Izabela Matysiak-Aleksandrowicz, Krzysztof Kolasa
Archiwum Państwowe w Łodzi